

УДК 78.082:787.614.131(4-15)"18"

Ірина ПАЛІЙЧУК

(Україна, Івано-Франківськ)

ТИПОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ СОНАТИ ДЛЯ ГІТАРИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті окреслено етапи становлення гітарної сонати в творчості західноєвропейських композиторів упродовж XVI– першої половини ХІХ століть. Запропоновано оригінальну типологію ранньої романтичної гітарної сонати, представленої монументальними сонатами концертного спрямування (А. Діабеллі, Н. Паганіні, М. Джуліані, Ф. Карулі), сонатами камерного плану (Ф. Шуберт, А. Діабеллі, М. Джуліані, Ф. Сор, М. Каркассі), а також жанром сонатини (А. Діабеллі, Н. Паганіні, М. Каркассі).

Ключові слова: жанр, соната, гітара, західноєвропейська музика, романтизм.

Irina PALIICHUK

(Ukraine, Ivano-Frankivsk)

TYOPOLOGICAL WETERN EUROPEAN MODELS SONATA FOR GUITAR FIRST HALF NINETEENS CENTURY

The article outlines the stages of guitar sonatas in the works of Western composers XVI– during the first half of the nineteenth century. The original typology of early romantic guitar sonatas presented monumental sonatas concert direction (A. Diabelli, N. Paganini, M. Giuliani, F. Karulli), chamber sonatas plan (F.Schubert, A. Diabelli, M. Giuliani, F. Sor, M. Karkassi) and genre sonatina (A. Diabelli, N. Paganini, M. Karkassi).

Key words: genre, sonata, guitar, Western European music, romanticism.

Світове інструментальне виконавство сьогодення представлено різноманітним сучасним та старовинним інструментарієм. Особливою популярністю серед професійних артистів, учнів та студентів музичних навчальних закладів, а також любителів-аматорів користується гітара.

Доба розквіту європейського романтичного інструменталізму породжує тембральне експериментування, оновлення палітри оркестрових звучань, активний пошук нових виразових можливостей інструментів, зокрема, гітари. Арсенал її технічних та художніх прийомів звуковидобування слугує умовою задіяння інструмента як у межах джазової, популярної музики (блюз, кантрі, фламенко, рок-, поп-музика), так і в сфері академічної. Крім того, удосконалення конструкції гітари призвело до формування різножанрового репертуару, серед яких чільне місце займає соната.

У сонатному жанрі виникли твори, які стали невід'ємною складовою концертних програм гітаристів, а також поповнили педагогічний репертуар мистецьких навчальних закладів.

Актуальність пропонованої статті обумовлена відсутністю комплексних музикознавчих розвідок, присвячених дослідженню цієї жанрової галузі західноєвропейського мистецтва.

Мета статті – виявлення й осмислення концептуальних та жанрово-стильових особливостей сонати для гітари в творчості представників раннього західноєвропейського романтизму.

Гітарне мистецтво є невід'ємною складовою загальної системи музичного інструменталізму. Процес формування і розвитку цієї галузі інструментальної культури характеризується змінами періодів підйому та спаду.

Перший етап розквіту гри на класичній гітарі охоплює 30-40-ві роки XIX століття. В історії західноєвропейської музики він отримав статус «золотої доби» або «блискучого періоду» еволюційного поступу гітари. Гітарне мистецтво окресленого відтинку часу репрезентоване іменами визначних виконавців, педагогів і композиторів, які створили оригінальні твори для гітари соло і камерних ансамблів за участю цього інструмента. Серед різножанрового репертуару для гітари першої половини XIX століття домінантою стає соната.

Доба романтизму дала нове життя трактуванню сонати як жанру і форми, відкрила нові можливості і перспективи її композиційно-драматургічної розбудови. Серед них – експансія принципів поємності, розширення циклу до

чотири-, восьмичастинності або стиснення до двочастинності, гранична індивідуалізація тематизму, що підкреслюється великим ступенем контрасту.

Процес формування сонати для гітари в західноєвропейському музичному мистецтві відбувався вкрай повільно і нерівномірно. Іманентно-стильовою рисою цього жанру є тісний взаємозв'язок виразового арсеналу з удосконаленням конструкції інструмента, а також із історико-культурною ситуацією, що, в певній мірі, спричинила періоди зацікавлення гітарою та його спаду.

Поява гітарної сонати підготовлена тривалим становленням жанру в західноєвропейській музиці, визначальними етапами якого є:

- XVI–XVII століття – формування і розвиток лютневого репертуару, що заклав підґрунтя для виникнення перших взірців досліджуваного жанру – барокової та класицистської сонати для гітари. Цей хронологічний відтинок часу характеризується використанням інструмента як учасника ансамблю барокової сонати (функція *basso continuo*) (Дж. Б. Фонтана, С. Россі, Б. Маріні), виконанням гітарою перекладень сонат, написаних для інших інструментів (Й. - С. Бах);

- XVIII століття ознаменоване кристалізацією класичного сонатного *Allegro*, характерного для одночастинних сонат Д. Скарлатті, а також перших оригінальних творів досліджуваного жанру, автором яких є Ф. Моліно;

- перша половина XIX століття – стабілізація жанру сонати для гітари, формування його характерних ознак та збагачення типологічних видів.

З огляду на узагальнену жанрову орієнтацію ранньоромантична сольна та камерно-інструментальна соната для гітари виявляє такі провідні типи:

- монументальні сонати концертного спрямування (А. Діабеллі, Н. Паганіні, М. Джуліані, Ф. Карулі) – позначені технічною складністю партії гітари, насиченням змісту яскравими проявами патетики, віртуозності, героїки, лірики; дестабілізацією циклічної структури, яка, поряд із характерною тричастинністю, призводить до жанрової взаємодії сонати і симфонічної поеми

(М. Джуліані), сонати і концерту (А. Діабеллі), а також сонати і сюїти (Ф. Карулі).

Так, Велика соната для гітари та скрипки А-dur Н. Паганіні, яка написана в розгорнутій тричастинній циклічній формі, за своїми ознаками апелює до жанру концерту – характеризується віртуозним стилем, складними технічними прийомами та каденціями, що є типовими для вищезазначеного жанру.

Стильовою моделлю Сонати op. 15 та «Великої героїчної сонати» op. 150 для гітари соло композитора виступає романтична симфонічна поема, характерними ознаками якої є вільно трактована сонатність, охоплення автором широкого образно-емоційного діапазону, об'єднаного наскрізною інтонаційною ідеєю; динамічне розгортання музичного матеріалу.

Образний зміст чотиричастинної Сонати для гітари А-dur op. 102 А. Діабеллі відзначається багатством та різноманітністю. Він охоплює активно-вольовий марш, задушевну лірику, витончену та запальну танцювальність.

«Сентиментальна соната» для гітари соло op. 2 Ф. Карулі належить до взірців, що демонструють структурне розмаїття творів цього жанру. У ньому автор розширює типову для більшості сонат тричастинність до восьмичастинного циклу, що робить композицію схожою із жанром сюїти.

– сонати камерного плану (Ф. Шуберт, А. Діабеллі, М. Джуліані, Ф. Сор, М. Каркассі), що віддзеркалюють знакові риси класицистського стилю: піднесеність образів, красу і вишуканість мелодичних ліній та вивершеність форм.

Соната а-moll для арпеджіоне і фортепіано Ф. Шуберта, виявляючи опору на романсові жанрові джерела, засвідчує характерну для ХІХ ст. тенденцію ліризації інструментальних жанрів з опорою на пісенну основу.

Соната для гітари та фортепіано D-dur op. 71 А. Діабеллі за композиційними особливостями і стилем демонструє дотримання класико-романтичних традицій. У творі зберігається тричастинна циклічність композиції, в кінці структурних розділів спостерігається типова для романтичної музики часта кульмінаційність.

Гітарна соната М. Джуліані не відрізняється особливо глибоким змістом, характеризується кантабільністю і вражає віртуозністю у швидких пасажах. В основі викладу музично-тематичного матеріалу лежать формальні елементи техніки – прості гами змінюються рухом терціями чи секстами, широко використовуються різнопланові арпеджіо. Рухливість пальців, чистота і чіткість звуку – ось головні вимоги, які ставить М. Джуліані до виконавця.

На відміну від композицій М. Джуліані та інших італійців, сучасників Ф. Сора, його гітарні композиції не розраховані на зовнішній ефект. Вони написані в манері віденських класиків, приваблюють увагу розмаїттям засобів виразності, великою майстерністю і досконалим знанням особливостей інструмента.

Класицистичні алюзії особливо яскраво впізнаються на рівні музичної мови Сонати для гітари оп. 15 Ф. Сора. Твір являє собою одночастинну композицію, написану в формі сонатного Allegro, вирізняється лаконічністю та стрункістю форми. Гітару автор трактує як поліфонічний інструмент і не обмежується викладом мелодії та акомпанементу, як у гомофонно-гармонічній фактурі.

Сонати для гітари оп. 1. М. Каркассі характеризуються стрункістю і чіткістю форми, збереженням класичних канонів гармонії. У розвиткові музично-тематичного матеріалу немає розпливчастості, широти. Ці ознаки, а також невеликі масштаби, дозволяють віднести названі зразки до камерної гілки жанру сонати.

– звернемо увагу на появу жанру сонатини в гітарній музиці (А. Діабеллі, Н. Паганіні, М. Каркассі), який вирізняє прозорість і графічна вирізьбленість фактури, відносно спрощення партії гітари, що дозволяє використовувати ці твори в педагогічному репертуарі навчальних закладів музичного профілю.

Сонатина для гітари та фортепіано G-dur оп. 70 А. Діабеллі характеризується простотою образного змісту, лаконічністю та стрункістю форми, відносною обмеженістю виконавських проблем.

Сонатина для гітари соло ор. 1. № 1 М. Каркассі, структуру якого складає двочастинний цикл, в якому перша частина *Larghetto* (C-dur) відіграє роль преамбули до *Allegretto*, виявляючи опосередковані зв'язки з бароковою та класицистичною генезою. Загалом, композитор широко послуговується «інтонаційним словником» (Б. Асаф'єв) творчості віденських класиків, які впізнаються в обох частинах Сонатини. Твір також характеризує чіткість та стрункість форми, часте контрастне співставлення тональностей, що викликає асоціації із грою «світлотіні», опора на жанрові джерела.

«Три сонатини для синьйори де Лукка» Н. Паганіні характеризуються лаконічністю, простими засобами виразності та опорою на жанрові джерела, які упізнаються в інтонаційному змісті та способах розвитку тематизму. Виконання усіх мініатюр складе тричастинну циклічну композицію з відповідним контрастом образності та темпу, де перша сонатина швидка (*Allegretto*), друга відіграватиме роль ліричного центру (*Andante*), а третя – жвавого фіналу (*Allegretto*).

Після етапу підйому в першій половині XIX століття, надалі гітарне мистецтво переживає період стагнації, що пов'язаний із стрімким розвитком фортепіанного віртуозного виконавства та зацікавлення названим інструментом професійними композиторами. Цей процес завершується вкінці XIX– на початку XX століття. Розпочинається новий етап жанрово-стильового збагачення сонати для гітари, пов'язаний із творчістю, в першу чергу, іспанських авторів – І. Альбеніса, Е. Гранадоса, М. де Фальї, А. Сеговії та композиторів інших країн, що вимагає подальшого дослідження еволюції цього жанру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрієвський І. Творчість Нікколо Паганіні та деякі проблеми сучасного виконавства / І. Андрієвський. Музична культура Італії та Франції від бароко до романтизму : зб. наук. праць. – К., 1991. – С.41–48.

2. Берков В. О. Сонатная форма и строение сонатно-симфонического цикла : учеб. пособие / В. О. Берков. – М. : Советский композитор, 1961. – 42 с. – (Беседы о музыке).
3. Вітошинський Л. Cantabile e ritmico Про мистецтво гри на гітарі / Л. Вітошинський. – Львів : БаК, 2006. – 284 с.
4. Вольман Б. Гитара и гитаристы / Б. Вольман. – Л. : Музыка, 1966. – 162 с.
5. Жерздев О. В. Специфіка фактури у музиці для шестиструнної (класичної) гітари соло : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мист. : спец. 17.00.03 «Музичне мистецтво» / О. В. Жерздев. – Харків, 2011. – 18 с.
6. Нипрокин В. Этюды о гитаре / В. Нипрокин. – Одесса, 2004. – 88 с.
7. Попова Т. Соната / Т. Попова // Музыкальные жанры и формы. – М. : Музгиз, 1968. – С. 115–155.
8. Фан Динь Тан Гитара в современной музыкальной жизни / Фан Динь Тан // Музикознавчі студії: Наукові збірки ЛДМА ім. М. В. Лисенка. – Вінниця : Нова книга, 2006. – Вип. 11. – С. 154–161.
9. Шарнассе Э. Шестиструнная гитара. От истоков до наших дней / Э. Шарнассе. – М. : Музыка, 1991. – 88 с.
10. Ширялин А. В. Поэма о гитаре / А. В. Ширялин. – М. : АОЗТ Редакц.-изд.фирма «Молодежная эстрада», 1994. – 160 с.